

Bulgaaria sünnipärimused aastatuhandevahetusel¹

Irina Sedakova

Teesid

Artikkel põhineb uurimisreisidel Ida- ja Kesk-Bulgaariasse ning seal kogutud ainesel. Sünnipärimused hõlmavad vastsündinu ja tema emaga seotud rahvatarkusi. Bulgaaria sünnipärimuses on tänini kasutusel kurja silma vastased rituaalid. Säilinud on uskumus, et märgid lapse kehal pärinevad ema rasedusaegsest ehmatusel. Ka peetakse lapse esimeste sammude pidustusi ja valmistatakse selleks rituaalne leivapäts. Lapsele valitakse vanavanemate või pühaku nimi. Säilinud on erinevad uskumused saatusest ja ettemääratusest. Paljud vanapärased tavad ja uskumused on tuntud ka kaasaegses linnauhiskonnas ja säilinud ütlustes.

Märksõnad: Bulgaaria, nimi, rasedus, sünnikombestik, ristsed, saatuse, saatusehaldjad.

Analüüsin artiklis bulgaaria peretavandit. Uurimus põhineb minu kahel viimasel uurimisreisil Bulgaaria ida- ja keskiirakonna küla-desse, kus kasutati kaht küsimustikku.² A. Plotnikova küsimustik käsitleb mitmeid Balkani piirkonna traditsioonilise kultuuri aspek-te (Plotnikova 1996), minu koostatu on suunatud peamiselt bulgaaria sünnipärimuste uurimisele. Küsimustikud toetuvad kättesaadava-tele arhiivimaterjalidele ja avaldatud andmetele. Traditsioonilise kultuuri dokumenteerimisele ja tänapäevastele väliuurimustele uue aastatuhande alguses aitavad palju kaasa senivalminud monograafia-seeriad (nende hulgas *Rodopi* 1994, *Strandža* 1996, *Loveški kraj* 1999) ja entsüklopeediad (BM 1994, BNM 1999).

Artiklis vaatlen, mis on sünnitraditsioonis kadunud, mis säilinud või isegi populaarne ja mis muutunud ning kuidas ja miks see nii on läinud. Sünnipärimused hõlmavad kõiki vastsündinu ja tema emaga seotud rahvatarkusi: rituaale ja kombeid, uskumusi, käske ja keelde, meditsiinilist praktikat jne. Välitöömaterjalid sisaldavad inimeste kommentaare uskumustele, nagu *see on tõsi* või *see on rumalus*, palju mälestusi, tõsilugusid, legende ja perekonnakrooni-kaid. Bulgaaria ühiskond on üsna sekulariseerunud (kohtasin vähe tõsiusklikke), kuid samas on inimesed väga ebausklikud. Seega võib väita, et enamasti mõjutab sünnipärimuse säilimist ka ebausklik hirm.

Irina Sedakova

Stakevci küla Belogradchikus. Irina Sedakova foto 2001.

Bulgaaria ühiskond ei ole oma rituaalse praktika ja rahvakultuuri seisukohalt eriti homogeenne. Sealsete dialektide vahel on palju suisa drastilisi erinevusi. Teine tähtis bulgaaria traditsiooni mõjutav asjaolu on naaberrahvaste mitteslaavi päritolu ja bulgaarlaste samas arhailine iseloom.

Eostamine

See on enesestmõistetavalt väga keerukas uurimisaines. Üheks põhjuseks on informantide häbelikkus, teisalt ei hooli tänapäeva inimesed enam sugulise vahekorra kohta kehtivatest keeldudest. Mul ei õnnestunud leida mütoloogilisi motiive pühast vaimust eostamise kohta ega lugusid lastest, kes on sündinud deemoni ja inimese vahekorrast. Domineerivaks teemaks olid eostamise aja kohta käivad keelud, näiteks millal on ohtlik jääda rasedaks, sest see võib lapse tulevikku halvasti mõjutada. Paljud lood kõlavad umbkaudu nõnda:

Üks naine jäi rasedaks püha Ignatiuse päeval. Ta sünnitas lollaka, kes ei kõndinud ega rääkinud, üksnes sõi.

Rasedus

Tänapäeval kehtib palju reegleid, kuid neid on siiski varasema ajaga võrreldes märksa vähem. Paljusid rasedusega seotud piiranguid enam ei tunta või kui tuntakse, ei järgita elutingimuste muutumise tõttu. Raseda naise käitumine on siiski endiselt tähenduslik ja lapse puuetes või iluvigades süüdistatakse sageli just ema.

Mitmed uskumustest on püsinud stabiilsena, neid tunnevad ja neisse usuvad naised kõikides piirkondades. Märk vastsündinu kehal (bulgaaria k *nišan, beleg*) on karistus võõra vilja võtmise keelust üleastumise eest. Selle võivad põhjustada ka kana või sea veristamine, ehmumine, tulle vaatamine jne (Sedakova 1999b). Märgi kuju sarnaneb varastatud või katki tehtud asjaga. Kogukonnad pakutavad sellistest lugudest ja nende kohta oskab iga inimene tuua mitu näidet. Kõige väljendusrikkam minu ülestähendatud lugudest jutustas lapsest, kes sündis nelja rinnanibu kujulise märgiga, sest tema ema oli raseduse ajal põrsast veristanud.

On ka lugusid rasedatele osaks saanud karistusest, mille nad käsust meelega üleastumise eest ära olid teeninud. Need lood lõpevad tavaliselt lausega:

Naine sünnitas lapse, kelle kehal oli märk.

Sünnitus

Pärimus on haiglas sünnitamise tõttu täielikult muutunud. Säilinud on veel vaid vanaemade mälestused sellest, mida tuli sünnituse kergendamiseks teha, ning mõningad jäljed ämmaemanda austamisest jne.

Teatud märgid sünnituse ajal või pärast sünnitust on siiski oma tähtsuse säilitanud. Üks neist on õnnemütsike, millega laps ilmale tuleb. Õnnemütsike kaitseb omanikku püssikuuli läbi suremisest. Vanemad naised räägivad lugusid sellest, kuidas nende isad või abikaasad kandsid sõtta minnes kaasas oma õnnemütsikest ning tulid elusalt ja tervelt koju tagasi.

Ka usutakse ikka veel, et toimingud lapse nabaväädiga mõjutavad tema tulevikku. Selleks, et näitlikustada oma laste vahelisi erinevusi, räägivad naised lugusid sellest, kuidas nabaväati pandi erinevatesse kohtadesse. Ühest minu informandi tütredest sai õpetaja, sest tema nabaväät pandi raamatu vahele, teisest sai osav näpu-

Irina Sedakova

töömeister, sest tema nabaväät pandi voki vahele. Selle tegevuse transformatsioonina pannakse Kesk-Bulgaarias nabaväädi asemel raamatu vahele lapselt esimest korda lõigatud juuksed. Mudel ise aga jäi põhimõtteliselt samaks – taheti saada tarka last.

Pühad ja tähistamised

Kui kunagi pidutseti vahetult pärast sünnitust, siis tänapäeval korraldatakse pidu pärast ema ja lapse naasmist haiglast. Sünni pidulik tähistamine on endiselt kohustuslik ning enamasti on see seotud lapse õnneliku abieluga tulevikus. Selles on säilinud mõningaid jooni kunagi tugevasti bulgaaria sünnipärimusi mõjutanud Neitsi Maarja kultusest. Peoleiba ja tähtpäeva kutsutakse siiani *bogoroditšnikuks* (tuleneb sõnast *bogoroditsa*, mis tähendab jumalaema).

Ristimine ja nime valimine

Varem ristiti laps nii kiiresti kui võimalik, sest levinud uskumuse kohaselt võis ristimata laps muutuda vaimuks. Sotsialismi ajal, mil kirikud olid suletud, oleks see traditsioon peaaegu kadunud. Tänapäeval on tava taastunud, ehkki pisut muutunud kujul. Ristimisel on üsna vähe tegemist kristlike rituaalide ja üldse usu kui sellisega. Selle peamiseks ülesandeks on lapse sünni tähistamine.

Seevastu lapsele nime valimine on bulgaaria perekonnale väga tähtis (Krasteva-Blagojeva 1999). Traditsiooniliselt pannakse poisile vanaisa ja tüdrukule vanaema nimi. Seda tava on siiani au sees peetud, kuigi vanemad püüavad laste nimesid moderniseerida, lähtudes vanavanemate nime algustähest või -silbist. Igal perekonnal on oma lood, mis kirjeldavad sugulaste soove ja tundeid seoses valitud nimega. Vahel jutustavad need lood ka jumalikust karistusest, kui on eiratud traditsioonilisi norme.

Lisaks vanavanemate nimele on tavaks ka kirikukalendri järgi nime panemine. See reegel kehtib vaid suurte pühade, nagu jõulude, lihavõtete jmt ajal. Arvatakse, et laps sünnib siis maailma oma nimega ja selle asjaolu unustamine võib saada lapsele ohtlikuks.

Teatud spetsiifilisi nime valimisega seotud toiminguid kasutatakse mõningatel erijuhtudel. Näiteks kui ühes perekonnas lapsed üksteise järel surevad, tuleb laps tava kohaselt panna tee peale ja esimene inimene, kes teda näeb, annab talle oma nime ja saab tema

Irina Sedakova

Vee valamine läbi ukse käepideme, et last kurjast silmast ravida. Šipkovo küla, Troja rajoon. Irina Sedakova foto 2000.

ristivanemaks. Tavaliselt illustreeritakse seda tava paljude tõsilugudega. Tänapäeval on laialt levinud ka kaksikutele sarnaste nimede panemine (s.t nimes on sarnased häälikud).

Lapse areng

Lapse käima ja kõnelema õppimine on Bulgaaria külades tänaseni tähelepanu all. See algab reeglitega, mis kehtivad rasedale naisele (nt tulevane ema peab rasedusest kellelegi teatama, sest muidu võib laps sündida tummana), ja lõpeb alles siis, kui laps oskab juba kindlalt kõndida ja soravalt rääkida. Bulgaarias on laialt levinud lapse esimeste sammude tähistamise komme ja sellest peetakse rangelt kinni. Muutumatu küpsetatakse eriline leib ja jagatakse naabritele, sest muidu ei leia laps tulevikus abieluõnne.

Irina Sedakova

Bulgaaria sünnimaagia on seotud vastsündinu saatusega. Üheks huvitavaks erijooneks nüüdisaegses traditsioonis on nn *orisnitsi* või *naretšnitsi* ehk saatusejumalannade kuju säilimine. Ühes varasemas artiklis nende haldjate kohta (Sedakova 1994) olen esile toonud selle uskumuse püsivuse vaatamata kõigile muutustele. Selles uskumuses kontamineerub usk katoliku pühakutesse kujutlusega saatusejumalannadest kui halbadest ja ohtlikest vaimudest.

Hiljutised väliuuringud näitavad, et see materjal kuulub sfääri, mida nimetaksin folkloorse vaimulaadi alalhoidmiseks. Üleskirjutatud pärimused on enamasti laenud muinasjuttudest või rahvalauludest. Küsimusele saatusejumalannade kohta reageerisid inimesed harilikult eitavalt. Üks informant ütles mulle nõnda:

Kõik räägivad “orisnitsi, orisnitsi”, kuid kes on neid tegelikult näinud?

Harvad konkreetset lood tutvuskonna ja sugulaste kokkupuutest saatusejumalannadega näitavad, et kõnealused sündmused pole kunagi aset leidnud. Keeletasandil jääb aga side saatusejumalannade ennustuste ja tuleviku või lapse tõelise elu vahel tugevaks (*orisia* ja teised sõna “saatus” tuletised) (Sedakova 1999a).

Uskumus lapse tuleviku ettemääratusest on väga tugev (*kismet*, bulgaaria *k kismet* – ‘saatus, ettemääratus’). Fataalsete mõtleviiside segu on Bulgaarias väga muljetavaldav. Mitte ainult saatusejumalannad ei mõjuta lapse tulevikku, vaid seda võib teha ka jumal ise või saatusejumalannade kaudu, kes mõningate uskumuste kohaselt ongi tema abilised. Teiste arvamuste järgi sünnib laps maailma omaenda *kismetiga*. Igatahes ei ole lapse saatust võimalik muuta. Paljud sellist filosoofiat peegeldavad vanasõnad ja kõnekäänud on ikka veel bulgaarlaste kõnes sagedased. Illustreerimaks seda rahvalikku fataalsete vaatepunktide segu toon siinkohal järgneva näite. See on ühe isa kommentaar oma tütre kohta. Tütre ema suri, tütar abiellus lesega, isa ütles:

Jumal on su maha jätnud, isegi saatusejumalannad on su unustanud. Sulle pole antud grammigi kismetit.

Vaimude poolt unustatud saatuse ja *kismet*i vahel on mõningad erinevused. Esimene seostub peamiselt kellegi elus asetleidnud traagiliste sündmustega, samas kui teine võib viidata nii traagilisele kui ka õnnelikule saatusele või siis vähemasti mingitele õnnelikele

Irina Sedakova

pööretele elus. Tütarlaste puhul on *kismet* enamasti seotud abieluga. Tihtipeale võib kuulda näiteks selliseid ütlusi:

Minu kismet on selline, et abiellun nii ja nii kaugel oma koduküllast.

Kokkuvõttes esineb Bulgaarias hoolimata paljude uskumuste ja tavade kadumisest traditsiooni taaselustamist. Näiteks on laialt levinud kurja silma vastu kasutatavad rituaalid. Vastavaid toiminguid võib läbi viia mitu korda päevas. Inimestel on kahju, et nad ei tunne tavasid. Üks minu informantidest vastas küsimusele laste haiguste ravist järgmiselt:

Mäletan, et mu vanaema läks tavaliselt pimedas õue. Jumala eest, miks ma küll tookord ei küsinud, mis ta seal tegi, mida endaga õue kaasa võttis või mis ta sealjuures lausus?

Jaanipäeval (24. juunil) korjatud ravimtaimede pärg. Väikelapsi (eriti haiglast) ulatatakse sellest läbi, et head tervist kindlustada. Irina Sedakova foto 2001.

Irina Sedakova

Teine oluline joon on see, et peamised uskumused on siiani tuntud maapiirkondades ja ka linnades, isegi pealinnas Sofias. Näiteks kuulsin ühelt oma Bulgaaria kolleegilt, ülikooli õppejõult, selgitust tema tütre kehal oleva märgi kohta. Kuigi ta oli mitmenda põlve linlane (mis on Bulgaarias üsna haruldane), mäletas ta ometigi seda, et kui rase naine millegipärast ehmub, võib tema laps tulla ilmale sellise märgiga kehal. Täpselt nii juhtus raseduse ajal tema endaga. Veel mainiksin lapse esimeste sammude tähistamise pidustusi ja rituaalse leivapätsi ettevalmistamist, mille tunnistajaks ma Sofias olin. Seegi leidis aset väga haritud perekonnas, kusjuures neil ei olnud maal lähedasi sugulasi.

Muidugi on neidki rituaale, mida ei tunta enam isegi külades. Heal juhul neid mäletatakse, kuid ei teata enam nende tegelikku tähendust. Ka ei tohi unustada rituaalide perekondlikke erinevusi. Ida-Bulgaarias on siiani rangelt keelatud simunapäeval midagi lõigata (sest muidu võib laps sündida jala või käeta), samas ei teata maa lääneosas sellel päeval mingit halvaendelist tähendust olevat.

Kõige selle juures mainigem veel üht tähtsat asjaolu, nimelt kinnisfraaside ja klišeede stabiilsust. Paljud sünnipärimuste juurde kuuluvad vanad uskumused ja tegevused on säilinud keelendeis. See on tüüpiline kogu tänapäeva Bulgaaria ühiskonnale, pealegi on paljud rahvapärased fraasid oluline kommunikatsiooni osa. Sünnirituaalidest rääkides peab mainima, et kombe järgi tuleb iga kord last nähes öelda kaitsvad sõnad, näiteks kas türgi³ *mashalla* ('hästi') või väljendada, et *laps on must, inetu* jne. Paljud lood jutustavad sellest, kuidas selle kombe unustamine on vastsündinule parandamatut kahju põhjustanud. Laps on jäänud kurdiks, haigeks või isegi surnud.

Teist tüüpi kinnisväljendeid kasutatakse siis, kui laps on kirikust koju toodud ja emale tagasi antud. Ristiema ütleb:

Ma võtsin sinult väikese juudi ja annan sulle tagasi väikese kristlase.

Vastandid *mittekristlik* ja *kristlik* ning *võõras* ja *oma* on ikka veel kasutusel. Mõlemal vastandpaaril on muidugi rohkesti variatsioone: ühelt poolt *pagan*, *pavlikjanin* (sekti liige), *türklane*, *mustlane* ja *muhameedlane*, teiselt poolt *bulgaarlane*. Ka niisugused vastandused, nagu *elu* ja *surm*, *hea* ja *halb*, *normaalne* ja *ebanormaalne*,

Irina Sedakova

pimedus ja valgus, terve ja haige jne, seostuvad endiselt bulgaaria sünnipärimusega.

Tõlkinud Kerle Arula

Kommentaariid

¹ Seda uurimustööd toetas Vene Humanitaarteaduste Sihtkapital (Moskva), grant # 00-04-00053a.

² Arhiivid on osaliselt hoiul Sankt-Peterburgi Keeleinstituudi balkani keelte väikese murdeatlase osakonnas.

³ Siinamaani kasutatakse ristimata lapse, samuti nagu tabude, raseduse kohta käivate metafooride, sünnitusvaeva, nurganaise jne kohta enamasti türgi laensõnu.

Kasutatud kirjandus

BM 1994 = Стойчев, Анани *et al.* (toim). *Българска митология: Енциклопедичен речник*. София: Изд. група 7М+Логис.

BNM 1999 = Георгиев, Минчо *et al.* (toim). *Енциклопедия Българска народна медицина*. София: ИК Петър Берон.

Krasteva-Bлагојева 1999 = Кръстева-Благодоева, Евгения. *Личното име в българската традиция*. София: Акад. изд. Проф. Марин Дринов.

Loveški kraj 1999 = *Ловешки край*. София: Акад. изд. Проф. Марин Дринов.

Plotnikova 1996 = Плотникова, Анна. *Материали для етнолингвистического изучения балканославянского ареала*. Москва: Рос. акад. наук, Институт славяноведения и балканистики.

Rodopi 1994 = *Родопи: Традиционна народна духовна и социално-нормативна култура*. София: Етнографски институт с музей при БАН.

Sedakova 1994 = Седакова, Ирина. Балканославянские представления о демонах судьбы: Трансформации во времени и пространстве. Ирина Седакова (toim). *Время в пространстве Балкан: Свидетельства языка*. Москва: Рос. акад. наук, Институт славяноведения и балканистики, lk 42–63.

Sedakova 1999a = Седакова, Ирина. Культурный контекст болгарских фразеологизмов о характере и судьбе человека. Толстой Никита (toim). *Славянское и балканское языкознание: Проблемы лексикологии и семантики: Слово в контексте культуры*. Москва: Институт славяноведения РАН, lk 123–136.

Irina Sedakova

Sedakova 1999b = Седакова, Ирина. О 'знаках' и 'отметинах' в традиционной культуре южных славян (белег и нишан). Елена Левкиевская (toim). *Славянские этюды: Сборник к юбилею С. М. Толстой*. Москва: Индрик, lk 399–415.

Strandža 1996 = Черкезова, Марина (toim). *Странджа*. Етнографски, фолклорни и езикови проучвания на България. София: Акад. изд. Проф. Марин Дринов.